

TNC AKTUELLT

Ärgång 15(1973):4

Tekniska Nomenklaturcentralen · Box 43 041 · 100 72 Stockholm 43 · Tfn 08-84 04 90

NYA ORDLISTOR AV ALLMÄNT INTRESSE

Svenska Akademiens Ordlista

Över svenska språket (SAOL) har utkommit i sin tionde utgåva (Sthlm 1973, 616 s.) Det kan vara skäl att erinra om att den första utgåvan kom redan år 1874 och att de mellanliggande i skiftande grad inneburit förändring och utvidgning av ordskatten. Inte oväntat är det de två senaste utgåvorna som inneburit de mest betydande förändringarna och säkert också medfört det största arbetet. Den nionde utgåvan (1950) hade att registrera ändringar i ordskatten under en tidrymd av 27 år, den nyss utkomna en period som är blott obetydligt kortare. Redaktionen för den nya ordlistan har således haft till uppgift att bereda utrymme för de nya ord som speglar språkets och samhällets utveckling under mer än två decennier, politiskt och socialt, tekniskt och vetenskapligt, konstnärligt och kulturellt.

Det nödvändiga urvalet har självfallet inneburit stora svårigheter. Att gallringen i synnerhet gällt facktermer och främmande ord är naturligt. Införandet av nya lånord, särskilt de många engelska har enligt förordet också präglats av återhållsamhet, vilket säkert i många fall kan bidra till att ge svensk ordbildning en lugnare andhämtning. Även med denna begränsning i minnet har man lätt att instämma i att ordlistan, som det på en gång korrekt och blygsamt uttrycks i inledningen, är en fyllig exempelsamling som syftar till att förteckna ett i allmänt språkbruk gångbart ordförråd.

Ordlistan överstiger sin närmaste föregångare endast med ett tiotal sidor. Den ökning av ordförrådet som likväl kommit till stånd har man kunnat åstadkomma bl.a. genom att begränsa antalet sammansättningar. Ändrad typografisk disposition har dessutom medfört att utrymmet mer effektivt utnyttjas, vilket enbart synes vara till fördel för den som hanterar boken.

INNEHÅLL

Nya ordlistor av allmänt intresse	1
Projektarbete	3
Termfrågor i urval	4

Den antydda ofullständigheten i ordförrådet blir, påpekas det, påtagligast när det gäller terminologin på olika fackområden och fackspråkens krav på exakta uppgifter. En bläddring ger likväl vid handen att antalet ord med teknisk och naturvetenskaplig anknytning är större än i någon tidigare utgåva. I många fall förekommer också en kort förklaring som anger ämnesområde eller ungefärlig innebörd. Särskilt gäller detta ord hämtade från annat språkområde. För en tekniker intressanta typfall är t.ex. **detektor** (instrument för indikering av strålning m.m.), **detergent** (tvättande o. dispergerande ämne), **diskontinuitet** (avbrott, brist på sammanhang), **substrat** (underlag, grund). Även inhemska eller väletablerade ord får ibland välbehövliga förklaringar t.ex. det gamla, nu i miljösammanhang åter förekommande ordet **hamla** (kvista träd för lövtäkt) eller det från teknikens värld välbekanta **gejd** (-en, -er, ledskena, styrlinjal). Bland nya ord som TNC på olika sätt varit med om att införa kan nämnas **ergonomi** (arbetsvetenskap e. -kunskap) och **infartsparkering**, det sistnämnda nu välkänt vid Stockholms infartsområden som ersättning för det en gång så omdiskuterade »park and ride».

SAOL har i fråga om stavning varit normgivande alltsedan år 1889. Det har som bekant för TNC alltid varit självklart att i stavningsfrågor hänvisa till SAOL som norm. I fall där två (eller flera) varianter redovisas, är det emellertid för TNC

ofta angeläget eller nödvändigt att förorda den ena. TNC rekommenderar liksom Nämnden för svensk språkvård, således **cybernetik** framför varianten **kybernetik**, och TNC föredrar formerna **refug** och **spinn** framför de även medgivna **refuge** och **spin**.

Liknande prioritering är det ibland motiverat att göra även i fråga om genus. I tekniska sammanhang föredrar man således **membranet** (framför **membranen**) och **borren** (framför det även medgivna **borret**); om **borr** jfr också **Termer** i urval s. 4. Intressant är att finna att ordlistan inför sidosformen **smogg** (till det inlånade teleskopordet **smog**, **smoke** – **fog** och den ologiskt bildade kortformen **kopter** (till **helikopter**; jfr TNC 44)

Blott i undantagsfall har TNC ansett det rimligt att avvika från rekommenderad stavning i SAOL. När ordlistan nu i en överblick över stavningsändringar uppger att endast i ett fall ett ord har utgått och ersatts av annan stavningsform, är det intressant att konstatera att det gäller just ett sådant undantag. För det engelska ordet **spray** har TNC i allmänhet kunnat förorda svenska termer som **förstofta**, **fin(be)spruta**. När ett direkt övertagande av det engelska uttrycket emellertid syns oundvikligt har TNC förordat formen **spreja** i stället för **spräa** som förekom i SAOL, 9 utgåvan. Denna form har nu utgått och ersatts av skrivningen **spreja** äv. **spraya**. (Den sistnämnda formen förefaller dock TNC äventyrlig, i synnerhet i den substantiverade avledningen »sprayning»).

Det kan vara lämpligt att erinra om att i detta fall, liksom i ett flertal liknande fall TNCs beslut föregås av överläggning med Svenska Akademiens Ordboksredaktion som ställer material och erfarenhet till förfogande för TNCs bedömning. På liknande sätt har förändring skett i fråga om verbet **lettra**: denna stavning, som tidigt förordades av TNC (TNC 11) ingår nu som huvudform i ordlistan (det nu även medgivna »lättra» var den enda formen i utgåvan av år 1950).

Inregistrerade varumärken och namn på patenterade produkter har inte medtagits i ordförteckningen. Detta förklarar att man nu inte längre finner t.ex. »**eternit**», »**karborundum**», »**masonit**», »**primuskök**» och inte heller det av Kockums Mekaniska Verkstad lanserade **tyfon** i betydelsen ljudsignalanordning. Fullt riktigt är emellertid det tidigare omdiskuterade **gasol**

medtaget, liksom **bakelit** som trots upprepade ansökningar inte blivit inregistrerat varumärke i Sverige. I USA är det inregistrerat under formen **Bakelite**. Ordet är ju bildat efter namnet på den belgiske kemisten L H Baekeland.

Ordlistan utges på traditionellt sätt anonymt, dock förefaller det kanske förvillande att förlagets och det kungliga boktryckeriets namn anges, medan det omfattande verkets främsta upphovsmän, universitetslektor Gösta Mattsson och ordbokschefen, professor Sven Ekbo inte omnämns.

Skolordlista

Som en direkt förlängning av arbetet på SAOL kan man se den hack i häl utkommande **Skolordlista** som utges gemensamt av Svenska Akademiens och Nämnden för svensk språkvård. Den är avsedd att användas från grundskolans mellanstadium och uppåt och innehåller omkring 30 000 uppslagsord på 353 sidor. I fråga om stavning och ordböjning följer den helt SAOL men är självfallet genom sitt syfte mindre uttömmande beträffande ordförråd och betydelsebeskrivningar. Ordlistan har utarbetats av fil.mag. Viveka Bratt, fil. dr Rolf Hillman och professor Bertil Molde, den senare som bekant föreståndare för Institutet för svensk språkvård.

PROJEKTARBETE

Oorganisk kemisk nomenklatur

Av referatet från representantförsamlingens årsmöte i förra numret av TNC-Aktuellt framgick att en ny utgåva är att vänta av den oorganiska kemiska nomenklaturen. Den gamla TNC 32, som nu är slutsåld, baserades på regler, antagna år 1957 av Internationella unionen för ren och tillämpad kemi, IUPAC.

År 1971 slutjusterades nya nomenklaturregler på det internationella planet och det är dessa som nu skall föras fram i en TNC-publikation. Arbetet att vinna anpassning till svenska förhållanden har utförts av Svenska kemistsamfundets nomenklaturutskott, där TNC är representerad. Manuskriptet går till tryckning i september. Den systematiska uppställning med resonerande textpartier och komplicerade formuler som är kännetecknande för kemins nomenklaturregler gör tillämpning av TNCs datametoder mindre ändamålsenlig. Tryckningskedet blir därför i detta fall mer utdraget än vad som numera är vanligt. Leverans av den färdiga publikationen torde dock kunna ske under höstterminen.

Till omfånget blir TNC 54 Oorganisk kemisk nomenklatur med ca 100 sidor omkring dubbelt så stor som sin föregångare TNC 32. En ambition är att göra utgåvan lätt att använda även för andra än kemister av facket. Bl.a. avses det alfabetiska registret bli fylligare. Antalet bilagor

och språkliga kommentarer till hjälp för läsaren ökar också.

Termdok 1: Förenklad åtkomst till termer

De överväganden som framfördes vid konferensen i Uppsala den 15 maj 1973 — refererad i förra numret av TNC-Aktuellt — anger tillsammans den inriktningen i stort av TNCs fortsatta arbete med rationalisering av verksamheten. Målet kan i korthet formuleras som ökad lätthet för användare på olika nivåer att få tillgång till terminologisk information. En följd av sådan lätthet blir större effektivitet i framtidens terminologiarbete.

Som ett steg på vägen har TNC dragit upp linjerna för ett första delprojekt i programmet TERMDOK. Avsikten är att studera och praktiskt utprova lämpliga former för registrering av i första hand allt det termmaterial som TNC själv producerar. Utredningsresultat som delges rådsökande i brev och per telefon eller förs fram som artiklar i fackpressen har till skillnad från

de i ordlistor publicerade termrekommendationerna inte överförts till maskinläsbar form som ett led i hanteringen. Fullständig överföring är heller knappast möjlig av ekonomiska skäl. Däremot väntas vinster vid partiell registrering och ändamålsenlig presentation.

Det är med sikte på bättre underlag för en framtida utvidgning av registreringen till att omfatta även externt material som TNC nu studerar sina egna informationsbehov. Rätt tidpunkt för datafångsten, rätta urvalskriterier och lämplig utmatningsform hör till det som måste provas och avinnas erfarenheter innan nästa steg kan tas.

Avfallsterminologi

Statens Naturvårdsverk och Giftnämnden (numera Produktkontrollbyrån på Naturvårdsverket) har genom ekonomiskt stöd gjort det möjligt för TNC att påbörja ett ordlistearbete inom området för avfall och dess hantering. Arbetet blir en naturlig fortsättning på Vattenordlista del 1 - 3 samt Miljöordlistan.

Avsikten är att skapa en gemensam terminologisk plattform för alla intressenter inom området. Områdets stora betydelse ur miljövardande synpunkt gör projektet ännu angelägnare. Dagens situation karakteriseras speciellt av svårigheterna att anpassa gamla invanda begrepp till ny teknik och annorlunda problem. För att bringa reda i avfallsterminologin krävs en systematisering och klassificering. Ett förberedande klassificeringsarbete har gjorts av civilingenjör Hjalmar Brink i samarbete med Naturvårdsverket och TNC.

Då det bland TNCs medlemmar och intressenter finns många som har anknytning till området för avfall och dess hantering är det önskvärt att på ett tidigt stadium av termarbetet få ta del av gjorda erfarenheter. Intresserade kan vända sig till TNC för närmare information.

Plan- och byggterminologi

PB-kommitténs arbete efter färdigställandet av Plan- och byggtermer, TNC 52, har i huvudsak koncentrerats på en inventering av facktermer inom plan- och byggområdet. Ca 1 000 termer har hittills insamlats från myndighetstryck, standardblad, normer m.fl. utvalda källor och registrerats. Anpassning har skett till TNCs totala registreringsarbete, TERMDOK.

TERMFRÅGOR I URVAL

Efter ett kort uppehåll återkommer TNC-Aktuellt med ett nytt urval termfrågor. Upphållet har medgett ansamling av material som kan ligga till grund för en systematisk presentation. Meningen är alltså att föra fram sådana frågor som har gemensamma drag i ett sammanhang. I detta nummer behandlas termer som inte direkt kan hänföras till ett särskilt tekniskt fack. Hit räknas då också notiser som i huvudsak rör endast termernas språkliga form, till skillnad från deras sakliga innehåll. Nästa nummer kan komma att ägnas byggtekniken osv.

En funktion, kanske den viktigaste, hos serien Termfrågor i urval är som uppmaning till sakförstående läsare i TNCs kontaktkrets att komplettera de synpunkter som framförs. Därför kommer serien ibland att innehålla tillägg eller ändringar till tidigare publicerade notiser. För att inte förlora i aktualitet måste dessa tillåtas bryta den beskrivna, selektiva presentationsordningen. Detta är anledningen till att dagens avsnitt inleds med en term som egentligen hör hemma i byggfacket.

- rörbalk** [jfr TNC-Aktuellt 1973:2] I analogi med orden U-balk, I-balk osv. kan ordet rörbalk användas för en ihålig, cylindrisk, avlång komponent avsedd för bärande konstruktion e.d. Motsvarande formvara kallas rör, jfr U-stång, I-stång osv.
- apparat** Don avsett för styrning, mätning, registrering e.d. Utvecklingen, bl a den inom elektroniken, har gjort att TNC frångått uppfattningen att en apparat i regel är försedd med rörliga delar.
- areal** Som adjektivisk motsvarighet till substantivet area rekommenderar TNC i allmänhet sammansättning med yt-. Ibland kan dock den utvägen vara stängd. Ytinfiltration är något helt annat än infiltration i mark som kan vara linjär eller areal. Bruket av ordet areal som substantiv, ett bruk som nu kan vara på utgående, hindrar inte dess användning i den ursprungligare adjektiviska betydelsen.
- bestyckning** Ordet bestyckning kan med fördel användas utanför det militära språket. Elektroniska don kan således vara bestyckade med transistorer liksom sågblad med plattor av hårdmetall.
- borr** Det är vanligt att man med borret vill avse den skruvformade detalj som vid borring tränger in i ett material medan borren får syfta på den maskin i vilken borret är en del. Detta är inte riktigt, den enda av TNC rekommenderade formen är borren; jfr **mangan** nedan.
- Tilltaget att utskilja två betydelser hos ett ord som detta är inte bara onödigt utan också riskabelt. Det finns olika slags borrar men ordet borr har endast en betydelse. Varje annan inställning skulle lämna fältet fritt för uppsjälkning av en lång rad ord i olika betydelser, med eller utan skillnad i böjning.
- brist** Användning av ordet brist utan närmare bestämning utsäger att något är tillgängligt men föreligger i otillräcklig mängd. Vid anoxi, total syrebrist, är inget syre tillgängligt.
- curiepunkt** Att man skriver ordet curie med gemen begynnelsebokstav är inte något skäl för samma skrivsätt när det gäller ordet curiepunkt. Den speciella enheten för aktivitet, curie, har nämligen inte något direkt samband med den temperatur vid vilken ett ferromagnetiskt material blir paramagnetiskt, curiepunkten. Däremot gynnar TNC numera ett konsekvent skrivsätt med gemen begynnelsebokstav för alla termer uppbyggda av egennamn. Det gamla kravet på vid spridning av ordet för att detta skrivsätt skall bli aktuellt frångås alltså. Alla termer som TNC rekommenderar tillönskas vid spridning.

- diskriminera** Att diskriminera innebär egentligen endast att uppfatta en skillnad; jfr **selektera** nedan. Praktiskt är det vanligt att diskriminering hänförs till ett som kontinuerligt betraktat fall och innebär då att en gräns fastläggs för någon egenskap.
- kompositom material** Ett kompositmaterial är sammansatt av två eller flera material, åtskilda av gränssytor, på sådant sätt att huvudbeståndsdelens identitet bevaras med i något avseende förbättrade egenskaper. Plast kan armeras med hårkristaller och får då kallas kompositmaterial. I många fall kan det vara svårt att avgöra om ett visst material skall benämnas med en sammansättning med komposit- eller med **komponent**. I sådana fall förespråkas formen med komposit-.
- komponentom material** Ett komponentmaterial är sammansatt av två eller flera material, åtskilda av gränssytor, på sådant sätt att alla beståndsdelarna bevarar sin identitet. En plåt kan ha framställts genom sammanvalsning av ett segt men korrosionskänsligt material och ett korrosionshärdigt men sprött material. Man kan då tala om en komponentplåt. Jfr **komposit**.
- mangan** Osäkerhet råder om genus för en rad grundämnenas namn. I spåren på denna osäkerhet gör man gärna en betydelseskilnad, t.ex. mellan manganet som grundämnet från kemisk synpunkt och manganen som materialet från användningssynpunkt. TNC avvisar en sådan åtskillnad och föreskriver den bestämda formen manganet; jfr **borr** ovan.
- »policy»** Ordet policy är språkligt ohanterligt och kan ofta ersättas av ordet politik. När den utvägen inte är öppen kan man använda uttryck som program, (grund)principer, (handlings)linjer, allmänna (rikt)linjer.
- procent** Måttenheten procent betecknas %. I sammansättningar och böjningsformer liksom i löpande text utan föregående siffra bör ordet skrivas ut med bokstäver: viktprocent, 96-procentig, mängden anges i procent. Beteckningen reserveras för ställning efter siffra: 5 1/2 %-räntan, 7 % över budget. Uttryck som »en hog procent»: strider mot det språkbruk som tillkommer en måttenhet. Skriv i stället en (procentuellt) stor del.
- renovat** Ett renovat är en produkt som framställts genom återanvändning av en gång brukade varor medan ett **restitut** är något som är återställt i en ursprunglig form och ett **regenerat** är en produkt framställd genom omvandling av naturligt ämne.
- selektera** Att selektera innebär att på grundval av en uppfattad skillnad utföra handlingen att skilja på två objekt; jfr **diskriminera** ovan. I praktiken är det vanligt att selektering hänförs till ett som diskret betraktat fall och innebär då att ett objekt på grundval av någon egenskap tillordnas en viss kategori.
- stålbands-transportör** Argumentet att en stålbandstransportör inte transporterar stålband, åtminstone inte normalt, är inte relevant för frågan om -s- i fogen. Det betydelsemässiga sambandet mellan förled och efterled styr nämligen inte fogens form, utan endast fogningsmönstret. I just detta fall kan såväl mönstret $(a + b) + c$ som mönstret $a + (b + c)$ försvaras. Man kan alltså tolka betydelsen både som en bandtransportör av stål och som en transportör av stålband. TNC gynnar den senare tolkningen och skriver stålbands-transportör.
- störningsjakt**
E trouble-shooting
shooting Åtgärder för att insamla fakta om störningar i t.ex. en produktion, bearbeta dessa fakta och avhjälpa störningarna kan kallas störningsjakt. Ordet är en analogi till termen feljakt i TNC 27:22.